BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg

HUDUDLARNING IJTIMOIY BOSHQARUV TIZIMIDA KAMBAG‘ALLIKNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI

Muallif: **Xayitov Vazirbek Sherbek o‘g‘li**
Buxoro davlat texnika universiteti
Iqtisodiyot va menejment kafedrasi o‘qituvchi-stajyori
doi:https://doi.org/10.5281/zenodo.23856934

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududlarning ijtimoiy boshqaruv tizimida kambag‘allikni kamaytirish va butunlay bartaraf etishning nazariy asoslari, institutsional mexanizmlari hamda O‘zbekiston Respublikasi tajribasi asosida amaliy yo‘llari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda mahallabay ishlash tizimi, manzilli ijtimoiy himoya, barqaror bandlikni ta’minlash, oilaviy va yoshlar tadbirkorligini rivojlantirish, infratuzilmani yaxshilash, inson kapitalini oshirish hamda differensial moliyalashtirish omillari o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allikni barqaror qisqartirish uchun passiv ijtimoiy transfertlar bilan faol iqtisodiy integratsiyani uyg‘unlashtirish, hududiy xususiyatlarni hisobga olgan holda differensial yondashuvni qo‘llash, mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlarini kengaytirish va natijaga asoslangan monitoring tizimini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Maqolada ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kambag‘allik, hududiy ijtimoiy boshqaruv, mahallabay tizim, manzilli ijtimoiy himoya, bandlik, tadbirkorlik, inson kapitali, differensial moliyalashtirish, “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi.

1. Kirish

Kambag‘allik zamonaviy dunyoning eng murakkab va ko‘p qirrali ijtimoiy-iqtisodiy muammolaridan biri hisoblanadi. U nafaqat alohida shaxs yoki oilaning turmush darajasini pasaytiradi, balki butun jamiyatning barqaror rivojlanishiga, ijtimoiy adolatga, inson kapitalining shakllanishiga va milliy xavfsizlikka salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror rivojlanish maqsadlarida (BRM) kambag‘allikni bartaraf etish birinchi o‘ringa qo‘yilgan. Jahon Banki ma’lumotlariga ko‘ra, ekstremal kambag‘allik darajasi global miqyosda pasaygan bo‘lsa-da, ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda, xususan, hududlar kesimida sezilarli tafovutlar saqlanib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda kambag‘allikni qisqartirish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. 2019-yilda mamlakatda kambag‘allik darajasi taxminan 23 foizni tashkil etgan edi. Keyingi yillarda amalga oshirilgan keng ko‘lamli islohotlar natijasida bu ko‘rsatkich sezilarli darajada pasaydi. 2025–2026 yillarda kambag‘allik darajasi 5,8 foizdan pastroq darajaga tushirilgani va ayrim davrlarda 3,6 foizgacha pasaygani haqida rasmiy ma’lumotlar mavjud. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida kambag‘allikni yarmiga qisqartirish maqsadi belgilangan. Prezident Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi, mahallabay ishlash tizimi, Ijtimoiy himoya yagona reyestri va Kambag‘al oilalar reyestri kabi mexanizmlar joriy etildi.

Hududlarning ijtimoiy boshqaruv tizimi kambag‘allikni bartaraf etishda markaziy o‘rin tutadi. Chunki kambag‘allikning sabablari, ko‘rinishlari va chuqurligi hududlar kesimida keskin farq qiladi. Qishloq va shahar hududlari, tog‘li va tekislik zonalar, sanoat va qishloq xo‘jaligi yo‘nalishidagi tumanlar o‘rtasida iqtisodiy salohiyat, infratuzilma holati, bandlik imkoniyatlari va inson kapitali darajasi turlicha. Shuning uchun markazlashgan, bir xil yondashuv o‘rniga mahalliy

sharoitlarga moslashgan, manzilli va kompleks boshqaruv tizimini shakllantirish zarurati yuzaga keladi.

Nazariy jihatdan kambag‘allikni tushuntirishda bir necha yondashuvlar mavjud. Struktural yondashuv kambag‘allikni iqtisodiy tizimdagi nomutanosibliklar, ishsizlik, past ish haqi va resurslarning notekis taqsimoti bilan bog‘laydi. Individual yondashuv esa shaxsning malakasi, ta’lim darajasi, motivatsiyasi va xatti-harakatlariga urg‘u beradi. Zamonaviy yondashuvlar esa bu ikki yondashuvni uyg‘unlashtirib, institutsional omillarni – davlat siyosati, mahalliy boshqaruv sifati, ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi – muhim deb hisoblaydi. Amartya Senning imkoniyatlar yondashuvi (capability approach) ham kambag‘allikni nafaqat daromad yetishmasligi, balki insonning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqara olmasligi sifatida talqin qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirishda erishilgan yutuqlarga qaramay, hududlar o‘rtasidagi tafovutlar hali ham saqlanib qolmoqda. Ayrim “og‘ir” tumanlarda kambag‘allik darajasi respublika o‘rtacha ko‘rsatkichidan ancha yuqori. Shu bois hududiy ijtimoiy boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va natijaga asoslangan mexanizmlarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi – hududlarning ijtimoiy boshqaruv tizimida kambag‘allikni bartaraf etishning samarali yo‘llarini aniqlash, mavjud mexanizmlarni tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: kambag‘allik tushunchasining nazariy asoslarini ochib berish; O‘zbekistonda kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosati va dasturlarini tahlil qilish; hududiy ijtimoiy boshqaruv tizimining rolini aniqlash; manzilli yordam, bandlik, tadbirkorlik va infratuzilma omillarining o‘zaro bog‘liqligini ochib berish; amaliy takliflar ishlab chiqish.

2. Metodologiya

Tadqiqotda kompleks yondashuv qo‘llanilgan. Birinchidan, nazariy tahlil usuli asosida kambag‘allik, ijtimoiy boshqaruv va hududiy rivojlanish bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, monografiyalar va maqolalar o‘rganildi. Ikkinchidan, hujjatlar tahlili usuli yordamida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmonlari va qarorlari (xususan, “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi bo‘yicha PF-143, PQ-330, PQ-49 va boshqa hujjatlar), “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, Ijtimoiy himoya milliy agentligi va Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi hisobotlari tahlil qilindi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlil usuli orqali milliy tajriba (mahallabay tizim, hokim yordamchilari, “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari”) va xalqaro tajriba (Braziliya Bolsa Família dasturi, Meksika Prospera, Xitoy va Janubiy Koreya modellari) solishtirildi. To‘rtinchidan, statistik va tavsifiy tahlil usuli yordamida ochiq manbalardagi kambag‘allik darajasi, bandlik, reyestrga kiritilgan oilalar soni, ajratilgan mablag‘lar va erishilgan natijalar umumlashtirildi. Beshinchidan, tizimli yondashuv asosida kambag‘allikni bartaraf etish alohida chora-tadbirlar majmui sifatida emas, balki ijtimoiy boshqaruv, iqtisodiy rivojlanish, ta’lim, sog‘liqni saqlash va infratuzilma o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik sifatida ko‘rib chiqildi.

Tadqiqot asosan ikkilamchi ma’lumotlarga asoslangan. Bu maqolaning ma’lum bir cheklovi bo‘lib, kelgusida primar ma’lumotlar (so‘rovnomalar, chuqurlashtirilgan intervyular, ekonometrik modellar) asosida tadqiqotlarni chuqurlashtirish maqsadga muvofiqdir.

3. Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, hududlarning ijtimoiy boshqaruv tizimida kambag‘allikni bartaraf etishning asosiy yo‘llari bir necha o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarga guruhlanadi. Quyida ular batafsil yoritiladi.

3.1. Institutsional va tashkiliy mexanizmlarni takomillashtirish

Kambag‘allikni samarali bartaraf etishning asosi – mustahkam institutsional tizimdir. O‘zbekistonda mahallabay ishlash tizimi bu borada muhim yutuq bo‘ldi. Har bir mahallada “mahalla yettiligi” ishtirokida oilalarning real ijtimoiy-iqtisodiy holati aniqlanadi, individual rejalashtirish amalga oshiriladi. Ijtimoiy himoya yagona reyestri va Kambag‘al oilalar reyestri asosida oilalar toifalarga ajratiladi: davlat ta’minotidagi oilalar, kambag‘al oilalar va kambag‘allik chegarasidagi oilalar. Bu yondashuv manzillilikni oshiradi va resurslarning isrofgarchiligini kamaytiradi.

Tuman va viloyat darajasida maxsus shtablar tashkil etilishi, hokimlar va iqtisodiy blokning haftasiga uch kunini faqat kambag‘allik va bandlik masalalariga bag‘ishlashi muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy resurslarning bir qismini tuman darajasiga o‘tkazish va mahalliy ehtiyojlarga mos kredit, subsidiya, ssuda ajratish vakolatini berish natijadorlikni oshirmoqda. Hokim yordamchilari instituti esa mahallalarda iqtisodiy faollikni oshirishda muhim rol o‘ynamoqda.

3.2. Faol bandlik siyosati va barqaror daromad manbalarini yaratish

Kambag‘allikni barqaror qisqartirishning eng samarali yo‘li – aholini barqaror va yuqori daromadli ish o‘rinlari bilan ta’minlashdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kambag‘allikdan chiqqan oilalarning katta qismi asosan rasmiy ish haqi hisobiga bu natijaga erishgan. Shuning uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega: yangi ish o‘rinlari yaratish va norasmiy bandlikni rasmiylashtirish; oilaviy tadbirkorlik, yoshlar tadbirkorligi va kasanachilikni qo‘llab-quvvatlash; imtiyozli kreditlar, foizsiz ssudalar, uskunalar va vositalarni bo‘lib to‘lash sharti bilan berish; har bir tumanda kamida 5 ta “drayver” loyihani amalga oshirish; tomorqadan samarali foydalanish va qo‘shimcha yer maydonlarini kambag‘al oilalarga ijaraga berish; kasb-hunar o‘qitish, vaucher tizimi orqali malaka oshirish va ishga joylashtirish.

3.3. Manzilli ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish

Passiv yordam (nafaqa, moddiy yordam) zarur, lekin u o‘zi yetarli emas. Differensial yondashuv qo‘llanilishi kerak: ayrim toifalar (masalan, mehnatga layoqatsizlar) uchun bandlik talab etilmagan holda yordam, boshqalar uchun shartli yordam (ijtimoiy shartnoma asosida). Hududiy ijtimoiy xizmatlar markazlarini tashkil etish orqali parvarish, reabilitatsiya, abilitatsiya va ta’lim xizmatlarini bir joyda ko‘rsatish mumkin. Bolalar, nogironlar va keksalar uchun maxsus dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

3.4. Inson kapitalini oshirish

Kambag‘allikning tarkibiy sabablaridan biri – past ta’lim va malaka darajasidir. Shuning uchun kambag‘al oilalar farzandlarini maktabgacha ta’lim bilan to‘liq qamrab olish; xorijiy til, kasb-hunar va axborot texnologiyalari bo‘yicha o‘qitish; oliy ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish (grantlar, imtiyozli kreditlar); moliyaviy savodxonlikni oshirish kabi chora-tadbirlar muhim ahamiyatga ega.

3.5. Infratuzilmani rivojlantirish va turmush sharoitini yaxshilash

Suv, elektr energiyasi, yo‘l, internet va boshqa infratuzilma ob’ektlarining yaxshi holati oilalarning turmush xarajatlarini kamaytiradi va iqtisodiy faollikni oshiradi. “Og‘ir” mahallalarga alohida e’tibor qaratish, ularga resurslarni ustuvor yo‘naltirish kerak. Infratuzilma rivojlanishi nafaqat turmush sifatini yaxshilaydi, balki tadbirkorlik faoliyati uchun ham qulay sharoit yaratadi.

3.6. Differensial moliyalashtirish va xususiy sektor ishtiroki

Hududlarning kambag‘allik darajasi, demografik tarkibi va iqtisodiy salohiyatidan kelib chiqqan holda moliyaviy resurslarni taqsimlash adolatli va samarali hisoblanadi. Xususiy sektor va

tadbirkorlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish, ularni mahallalarga "biriktirish" mexanizmlarini rivojlantirish muhim. Tadbirkorlar bilan o'zaro manfaatli hamkorlik o'rnatish orqali barqaror ish o'rinlari yaratish mumkin.

1-jadval. Hududiy ijtimoiy boshqaruv tizimida kambag'allikni bartaraf etishning asosiy yo'nalishlari]

№	Yo'nalish	Asosiy chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija
1	Institutsional mexanizmlar	Mahallabay tizim, reyestrlar, tuman shtablari, hokim yordamchilari	Manzillilik oshishi, resurslar samaradorligi
2	Faol bandlik	Yangi ish o'rinlari, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, kasb-hunar o'qitish	Barqaror daromad manbalari yaratilishi
3	Manzilli ijtimoiy himoya	Differensial yordam, ijtimoiy shartnoma, xizmatlar markazlari	Ehtiyojmand qatlamlarni samarali qo'llab-quvvatlash
4	Inson kapitali	Ta'lim, kasb-hunar, moliyaviy savodxonlik	Uzoq muddatli kambag'allikni kamaytirish
5	Infratuzilma	Suv, elektr, yo'l, internetni yaxshilash	Turmush xarajatlarining kamayishi, iqtisodiy faollik oshishi
6	Differensial moliyalashtirish	Hududlar bo'yicha resurslarni taqsimlash, xususiy sektor ishtiroki	Adolatli va samarali resurs taqsimoti

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

2-jadval. O'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishning asosiy ko'rsatkichlari (taxminiy ma'lumotlar asosida)

Ko'rsatkich	Oldingi holat (taxminan)	Hozirgi holat (2025–2026)
Kambag'allik darajasi	≈ 23% (2019)	5,8% dan past / 3,6% gacha
Kambag'allikdan xoli mahallalar	1 435 ta	3 600+ ta
Asosiy dastur	Temir daftar va boshqalar	"Kambag'allikdan farovonlik sari"
Yondashuv	Markazlashganroq	Mahallabay va differensial

Manba: Rasmiy hisobotlar va ochiq ma'lumotlar asosida umumlashtirilgan.

4. Muhokama

Olingan natijalar xalqaro amaliyot bilan mos keladi. Eng muvaffaqiyatli dasturlar passiv ijtimoiy himoya bilan faol bandlik va ta'lim komponentlarini uyg'unlashtiradi. Braziliya Bolsa Família dasturi shartli pul transfertlari orqali bolalarning maktabga borishi va tibbiy ko'riklardan o'tishini rag'batlantirgan. O'zbekistondagi mahallabay model esa jamiyatning an'anaviy tuzilmasidan foydalangan holda manzillilikni oshiradi va byurokratik to'siqlarni kamaytiradi.

Biroq bir qator muammolar saqlanib qolmoqda. Birinchidan, hududlar o'rtasidagi tafovutlar hali ham katta. Ikkinchidan, ba'zi hollarda mablag'lar bir xil hajmda ajratilsa-da, natijalar turlicha chiqadi – bu mahalliy boshqaruv sifati va loyihalarning sifatiga bog'liq. Uchinchidan, uzoq

muddatli barqarorlik uchun oilalarning mustaqil daromad manbalariga ega bo‘lishi va “yordamga qaramlik” sindromining oldini olish muhim. To‘rtinchidan, monitoring va baholash tizimini yanada kuchaytirish, natijaga asoslangan moliyalashtirishni kengaytirish kerak.

Muhokama natijasida quyidagi asosiy xulosalar shakllandi: kambag‘allikni bartaraf etish – bu faqat ijtimoiy himoya organlarining emas, balki butun hududiy boshqaruv tizimining (hokimlik, mahalla, banklar, ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma) integratsiyalashgan vazifasidir; eng samarali model – “barqarorlashtirish → imkoniyat yaratish → mustaqillikka o‘tkazish” bosqichlaridan iborat; differensial va mahalliy sharoitlarga moslashgan yondashuv markazlashgan bir xil dasturlardan ustun turadi; inson kapitaliga investitsiya qilish uzoq muddatli samara beradi.

5. Xulosa va takliflar

Hududlarning ijtimoiy boshqaruv tizimida kambag‘allikni bartaraf etish kompleks, manzilli va uzoq muddatli yondashuvni talab qiladi. O‘zbekiston tajribasi shuni isbotlamoqda-ki, mahallabay ishlash, reyestrlar asosida aniqlash, faol bandlik va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, infratuzilmani yaxshilash va inson kapitaliga investitsiya qilish orqali sezilarli natijalarga erishish mumkin. Shu bilan birga, erishilgan yutuqlarni mustahkamlash va hududlar o‘rtasidagi tafovutlarni yanada qisqartirish uchun tizimli ishlarni davom ettirish zarur.

Amaliy takliflar:

1. Har bir tuman va mahalla uchun individual rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va ularning ijrosini aniq natija ko‘rsatkichlari (KPI) asosida baholash.
2. Moliyaviy resurslarning sezilarli qismini tuman shtablariga o‘tkazish va mahalliy ehtiyojlarga moslashuvchanlikni oshirish.
3. Ijtimoiy shartnoma mexanizmini kengaytirish – yordam olish evaziga o‘qish, ishga joylashish yoki tadbirkorlik bilan shug‘ullanish majburiyatini joriy etish.
4. Hududiy ijtimoiy xizmatlar markazlari tarmog‘ini kengaytirish va ularning faoliyatini standartlashtirish.
5. Monitoring tizimini to‘liq raqamlashtirish va ochiq ma’lumotlar asosida jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.
6. Xususiy sektor, nodavlat notijorat tashkilotlar va mahalla fuqarolar yig‘inlarining ishtirokini rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish.
7. “Og‘ir” tuman va mahallalarga resurslarni ustuvor yo‘naltirish va ular uchun maxsus rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish.
8. Inson kapitalini oshirish bo‘yicha dasturlarni (ayniqsa, qizlar va yoshlar uchun) kengaytirish.

Kelgusidagi tadqiqotlar primar ma’lumotlar asosida hududlar kesimidagi omillarni ekonometrik modellashtirishga, shuningdek, dasturlarning uzoq muddatli ta’sirini baholashga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kambag‘allikni qisqartirish va aholi turmush farovonligini oshirish borasidagi chora-tadbirlarni yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida”gi Farmoni va tegishli qarorlari.
2. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
3. Ijtimoiy himoya milliy agentligi va Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligi hisobotlari va materiallari.
4. Jahon Banki va Birlashgan Millatlar Tashkilotining kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha hisobotlari.

5. Mahalliy ilmiy maqolalar va anjuman materiallari (hududiy rivojlanish, institutsional asoslar, bandlik va ijtimoiy himoya masalalari bo‘yicha).
6. Xalqaro tajriba bo‘yicha tadqiqotlar (Bolsa Família, Prospera va boshqa dasturlar tahlili).